

**KİLİSLİ DR. RİFAT KARDAM'IN EVLİYA ÇELEBİ
SEYAHATNAMESİYLE İLGİLİ BİR YAZISI ÜZERİNE**

Dr. Ekrem KARADIŞOĞLULARI*

21. yüzyılı kucaklayan insanların -bütün zaman darlığına rağmen- hangisini bir tren düdüğü, bir otobüs klaksonu yahut da havaalanında yapılan son çağrı heyecanlandırmaz ki. Bu sesler kime dünyanın uzak köşelerini, yabancı diyarları, farklı insanları, macera ve yaşantıları çağrıştırmaz ki? Bütün bunlar anıları canlandırır, tatil hasretini depreştirir, umut dolu beklentilere girilir; insanların en eski düşlerinden birini gerçekleştirir¹.

Dün olduğu gibi bugün de gezi yazıları güncelliğini muhafaza etmekte ve rahat okunan bir yazı türü olması nedeniyle değerini korumaktadır. Bu yazı ve eserlerde yazar gezip gördüğü yerleri, coğrafi, toplumsal, kültürel ve mimarî açılarından ele almakta ve okuyucuya dikkatini çekecek – hatta onu özendirecek ve kıskandıracak - bir üslûpla aktarmaktadır.

Seyahatnameler, her zaman yurt içinde ya da yurt dışında yapılan gezilerin anlatıldığı eserler değildir. Bir şehrin içinde oturup da, o şehri bir çok yönleriyle anlatan yazarlar da vardır. Örneğin: Evliya Çelebi Seyahatnamesinin birinci cildi yalnızca İstanbul'a ayrılmıştır.

Seyahatnameler görülen yerlere ait birçok gözlem ve yargıları taşıması bakımından bir tarih belgesi niteliği taşınmasına karşın, üslûp özellikleri ve yazarın yaşadığı ve gözlemlendiği olaylar karşısında duygu ve davranışlarını vermesi bakımından da bir edebî eser hüviyeti kazanırlar.

Tarih boyunca Türklerin yaşadığı ülkelerle ilgili seyahatnameler arasında şunlar anılabilir. 448'de Hun hükümdarı Attila'ya gönderilen elçilik heyetinde görevli Priskos, bu geziyle ilgili eserinin bugüne kalan parçalarında Hunların ülkelerini yaşayışlarını anlatır. 568'de Kilikyalı Zemerkhos, Bizans imparatoru II Justinianus adına Göktürk ülkesine elçi olarak gider ve bu gezinin gözlemlerini yazar. İç Asya ve Hindistan'a yolculuk yapan Çinli buddha hacısı Hüandzong, 645'te sona eren gezisini kapsayan eserinde Türklerin yaşadığı ülkeleri de anlatır. Arap gezgini İbni Batuta Seyahatnamesinde Anadolu, Harizm, Maveraünnehir, Horasan'daki yolculuklarını anlatırken Türklerin etnografya, folklor ve sosyal kurumlarına yer verir. Castilla kralı Enrique'nin mabeyincisi Clavijo (ö.1412) "Timur Devrinde Cadiz'den Semerkand'a Seyahat" adlı eserinde Türklerin yaşadığı çeşitli ülkelere ait canlı gözlemlerini yazar. Venedikli Morco Polo, Altınordu

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Böl. Öğretim Üyesi.

¹ Winfried Löschburg, Seyahatin Kültür Tarihi, terc. Jasmin Traub Dost Kitapevi Ank.1998 s.7.

devletine yaptığı geziyi dünya edebiyatının bu konuda ünlü eserlerinden olan kitabında anlatır. İranlı Nâsır Hüsrev Sefernamesi'nde gezilerini anlatırken Anadolu'daki yolculuklarına da yer verir. Özellikle Osmanlı ülkesine yolculuk eden yabancılar hatıra, seyahatname, mektup gibi türlerdeki eserlerinde Türkiye'nin XVI. – XIX. yüzyıllar arasındaki çeşitli görüntülerini yansıtır. Bu yazarlar arasında Busbeg (öl.1592), Lady Moutagu (öl.1762), Chateaubriand (öl.1848), Julia Pardoe (öl.1862), Moltke (öl.1891)'nin, ("Küçük Asya" adlı eseri Anadolu arkeolojisine ait önemli bilgi veren) Charles Texier v.d.'nin eserleri gözlem bakımından önem taşır².

Türk edebiyatının seyahatnameler ile tanışması için aradan yüzyılların geçmesini beklemek gerekir. İlk eserlerin de telif değil tercüme olduğunu söyleyebiliriz. Küçük Çelebizade İsmail Asım'ın 1727'de Damat İbrahim Paşa'nın emriyle, Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın Farsça eserinden tercüme Acaibü'l – Letâif ilk örnekler olur. İkincisi Ali Ekber Hatâi adında bir tacirin 1515'te İstanbul'da yazıp Sultan Selim'e ve onun ölümünden sonra Kanuni Sultan Süleyman'a sunmak istediği Farsça Hitâinâme'dir. Bu eser de çok geçmeden Türkçe'ye çevrilmiştir³.

Klasik Osmanlı devrinin bugüne kadar bilinen tek seyahatnamesi Seydi Ali Reis'in Miratü'l Memâlik adlı eseridir. Bu eserde Seydi Ali Reis, Portekizliler'e karşı gönderilen donanmanın kaptanı olarak Hint denizlerinde fırtınaya yenilip Gücerat'da Demen iskelesine karaya çıkışından Belucistan, Hindistan, Afganistan, Buhara ve Maverâinnehir yoluyla dört yıl sonra Edirne'ye dönüşünü anlatır⁴.

Fuat Köprülü - III. Sultan Murat döneminde (1574-1594) - Kâbil yoluyla Hindistan'a giderek, oradan Basra, Yemen ve Hicaz yoluyla yurda dönüşünü hikaye eden Tokatlı tacir Ahmet b. İbrahim'in "Acahibü'l- Hindistan" adlı bir seyahatnamesinden bahseder⁵.

Yirmi yaşında dünyayı görüp öğrenmek üzere baba yurdunu bırakıp geziye çıkan Trabzonlu Mehmet Âşık da Manâzıru'l – Avâlim adıyla büyük bir eser bırakmıştır. Yirmi beş yıl süren gezisi kitabından izlenen Mehmet Âşık en son 1596 da Şam'da görülür. Bu, onun eserinin tamamlandığı yıldır.

Katip Çelebi'nin 1648'de yazmaya başladığı ve Cihannüma adını verdiği eseri tam anlamıyla bir seyahatname olmasa da Japonya adalarından Erzurum ve Irak sınırına kadar olan memleketlerin coğrafyası, kısaca tarihi, bitki ve hayvanlar âlemi hakkında bilgi vermesi bakımından dikkate değerdir⁶.

² Meydan Larousse, Seyahatname mad. İst. 1992 cilt 17 s. 552.

³ Orhan Şaik Gökyay, Türkçede Gezi Kitapları, T. Dili Gezi Özel Sayısı, Sayı:258, 1 Mart 1973.

Lokman Turhan, Türk Edebiyatında Seyahatnameler, Akademi Dergisi, Sayı, Kasım 1997 s.253-259.

⁴ O. Ş. Gökyay, A.g.m.

⁵ Lokman Turan, A.g.m.

⁶ Behçet Necatigil, Ed. İS. SöZ. Katip Çelebi mad., Varlık yay, 12. basım İst.1985.

Katip Çelebi bir çok seferlere katılmış Osmanlı ülkesinin bir çok yerlerini dolaşmıştır. Metin içerisinde yararlandığı kaynakların adını vermese de IV. Sultan Murat, Sultan İbrahim ve IV. Mehmet zamanlarına ait bilgilerin büyük bir kısmının ona ait olduğu, Osmanlı ülkesiyle ilgili bilgilerin çok ayrıntılı olarak verilmesinden çıkarılmaktadır⁷.

Orhan Şaik Gökyay, "Seyahatname" adını tam hak eden eserin Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi olduğunu belirtmektedir. Tarih-i seyyah diye de anılan bu on ciltlik eser, doğuda ve batıda yazılmış olan en ünlü seyahatnamelerle rahatça boy ölçüşebilecek değerdedir. Evliya Çelebi kırk yıl dolaştığı yerlerden topladığı ayrıntılı, doğru, sağlam, bilgilerle eserini, bir tükenmez tarih, coğrafya, etnografya hazinesi yapmanın sırrını bulmuş bir insandır. Anlatımındaki rahatlık, dilindeki kolaylık onun eserini zevkle okunur hale getirmiştir. O böyle hareket etmekle de her sınıf insana ulaşmayı hedeflemiştir⁸.

Buraya kadar seyahatname ve Evliya Çelebinin seyahatnamesi ile ilgili verilen kısa bilgilerden sonra şimdi söylemek istediğimiz konuya gelebiliriz.

Bu yazının asıl amacı Evliya Çelebi Seyahatnamesinin ilk basımında çok büyük emeği geçen Kilisli Dr. Rıfat Kardam'ın (Kilisli Muallim Rıfat değil) hizmetinin ortaya çıkarılmasıdır. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından çıkarılan İslam Ansiklopedisi'nde Mücteba İlgürel, hazırladığı "Evliya Çelebi" maddesinde çok geniş bilgi vermesine ve otuz dört dipnot belirtilmesine rağmen Kilisli Dr. Rıfat ismine rastlanmamıştır. Verilen bilgi sadece (1898 – 1902) yılları arasında seyahatnamenin 1– 6 cildinin Süleymaniye kütüphanesindeki (Pertev Paşa, nr. 458 – 462) nüshalarının esas alınarak basıldığı hakkındadır⁹.

Meydan Larousse Ansiklopedisi'nde ise ilk beş cildin Pertev Paşa kitaplığı nüshası esas alınarak Necip Asım ve Ahmet Cevdet tarafından 1896'da basıldığı bilgilerine rastlanmaktadır¹⁰.

Kilisli Dr. Rıfat Kardam'ın Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin basılmasında büyük gayretlerinin olduğunu bildiren tek kaynak ise -bizim ulaşabildiklerimiz içinde- Av.Şinasi Çolakoğlu'dur¹¹.

İşte, 1896'da Necip Asım ve Ahmet Cevdet tarafından basıldığı belirtilen seyahatnamenin ilk altı cildinin Kilisli Dr. Rıfat Kardam ile arkadaşı Abdullah Nasuh efendi tarafından istinsah edilışı bu yazının asıl kaleme alınma sebebidir.

⁷ O.Ş.G. , A.g.m.

⁸ Mücteba İlgürel T.D.V. İslam Ans. Cilt 11, s. 529-535.

⁹ Mücteba İlgürel A. g. Ansiklopedi.

¹⁰ Meydan Larousse cilt 6 sayfa 472. İst. 1992.

¹¹ Av. Şinasi Çolakoğlu, Kültür Kasteli II İnsanlarımız, Direniş Kurtuluşa öncülerimiz. Kilis Kültür Derneği yay. 5. Ank. 1992.

Kilisli Dr. Rıfat Kardam 1877 yılında Kilis'te doğmuştur. Emin Çelebizade Ahmet Efendi'nin oğlu, Dr. Emin Bilge'nin ağabeyisidir. İlk medrese tahsilini Kilis'te yapmış, 16 yaşında iken 1893 yılında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da Soğukçeşme Askeri Rüştiyesine girmiş ve birincilikle bitirmiştir. Daha sonra Tıbbiye İdadisiyle, Askeri Tıbbiye'yi birincilikle bitirerek 1903 yılında yüzbaşı olarak hekim çıkmıştır. Medresede Arapça, tıbbiyede de Fransızca öğrenmiştir. Bir çok devlet hizmetinde bulunduktan sonra 09.10.1936 tarihinde elli dokuz yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir¹².

Kilisli Dr. Rıfat Kardam Seyahatname'yi ilk kez Karacaahmet'in siyah servileri ile Marmara'nın köpüklü dalgaları arasında sıkışmış harap ve asude bir tekyenin lâhitleri karşısında rutubetli bir kütüphane odasında tanır.

Aşağıda tam metnini vereceğimiz Kilisli Rıfat Kardam'ın hatıralarına göre; Sayın Kardam, hocası, hemşehrisi ve Darülfünun müderrislerinden Kilisli Necip Asım Bey'in ricası üzerine, o zaman Evliya Celebi Seyahatnamesi'nin yalnız bir nüshasının (o zamanki kendi bilgilerine göre) bulunduğu Üsküdar'da, Selimiye'de harap bir tekyenin bahçesinde eski Mülkiye Nazırı Pertev Paşa'nın kendi adına kurduğu kütüphanede bulunan Seyahatname'nin istinsahını yine bir Kilisli olan Dâru muallimin talebesi Abdullah Nasuhi Efendi ile birlikte 1312 (1896) senesinden itibaren her sene bir cildini olmak üzere altı senede istinsah ederler.

Görüldüğü gibi seyahatname İkdam'da yayınlanmak üzere ne Necip Asım ne de Ahmet Cevdet tarafından istinsah edilmiştir. Rıfat Kardam ile Abdullah Nasuhi Efendi altı sene cuma günleri (o zaman hafta tatili cuma günleri idi.) ile iki aylık yaz tatilinde kütüphaneye giderek her cilt için toplam altı lira alarak bu büyük işi başarmışlardır. Bu parada onlara ancak haftada iki defter doldurarak ve iki mecdiye verilerek bir yılda tamamlanmıştır.

İşte şimdi aşağıya aldığımız Kilisli Dr. Rıfat Kardam'ın bu konudaki hatıralarını 15 Nisan 1921 – 5 Ocak 1923 tarihleri arasında İstanbul'da kesintisiz kırk iki sayı yayınlanan Dergâh Mecmuası'nın 20 teşrinsâni 1337 tarih (20 Kasım 1921) ve 15 sayılı nüshasından Arap harflerinden Latin harflerine çevirerek ve sadeleştirmeden, aynen veriyoruz.

¹² A.g.e.

[KARDAM], Doktor Kilisli Rifat, EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NE
DAİR:

(Kilisli Doktor Rifat Bey, Dergâh'ın bu nüshasını güzel olduğu kadar umum karilerin merakını cezbeden makaleleriyle tezyin ettiler. Yirmi sene evvelki İstanbul matbuatının en iyi muharriri iken tamamiyle tababet mesleğine vakf-ı hayat eden bu maruf Türk âlimi henüz tıbbiye talebesinden olduğu senelerde, şimdi ellerimizde görüp merakla okuduğu “Evliya Çelebi Seyahatnamesi”ni Üsküdar Kütüphanesi’nde el yazması olan asıl cildinden istinsah etmişti. Muhalled Seyahatname’nin o zaman nasıl istinsah edildiğini ve tab’ına, sansür, bilahire de imhasına dair olan hatıraları naklediyor) [Hey’et-i Tahririye]

Hars ve irfan tarihimizin ebedinde bir siması olan Evliya Çelebi’yi ara sıra hayalen uzun ömrünün uzun “geşt ü gûzar”ları arasında yer yüzünün üç büyük kıtasına yayılan Osmanlı memleketleri ile Garp ve Şarkın en mühim memalikinde kaleden kaleye, şehirden şehre, seferden sefere, akından akına koşar götürüm...

Dördüncü Sultan Murad’ın muazzam sarayında pek nadir şahsiyetlere nasip olan parlak ve çok yüksek bir terbiye gördükten sonra, Osmanlı siyaset ve askerlik tarihinde harikalar göstermiş olan en büyük simaların, Melek Ahmet Paşaların hemen bütün Köprülülerin ve o büyük devirlerde köşede bucakta yaşamış diğer yüzlerce gayur ve hamiyetkâr Osmanlı serdar ve kumandanlarının teveccüh ve muhabbetlerine mazhar olarak ekseriya büyük bir ihtişam ve refah , ara sıra dayanılmaz bir sıkıntı ve üzüntü içinde her tarafı gezip dolaşan bu meşhur seyyahın milli tarihimizde ve bizimle muhaberat ve münasebeti olan cesur milletlerin tarihlerinde karanlık kalmış ne kadar noktaları tenvir ettiği ve medeniyetimizin, evet, o zamana göre başlı başına mühim bir küll teşkil eden medeniyetimizin ve terakkiyat-ı içtimaiyemizin en ince ve en parlak iz ve eserlerini ne kadar çok samimi ve renkli bir lisan ile hikaye ve tesbit eylediği, çok yazık ki, daha iyice anlaşılamadı...

Evliya Çelebi’nin gezip gördüğü yerler ve geçirdiği vakıalar hakkındaki meşhudat ve ifadatını evlerinde ve hüclerelerinde muayyen ve malum metinlere istinaden tesvid-i sahaif eden muverrihlerimizin vekayinamelerindeki tafsilata kıyas etmemelidir. Muhallet eserinin istifadeli sahifeleri arasında tahsil hayatımın altı kıymetli senesini geçirdiğim bu büyük Türkün ne suret-i neş’et ve terbiyesindeki itina ve himmet, ne de te’lif-i asar hususunda ibda’eylediği yeni ve velüd tarz-ı usul-ü seyahat ve tarih müelliflerimizin hiç birinde görülemeyeceğine kaniim...

Zamanın en mümtaz ilim adamlarından tekmil-i nush etmiş edebiyattan, edvar ve musikiden, bize bir çok şen ve derin çehreler ihda eden tasavvuftan pek ince ve zarif bir tıynet almış ve göğsünde daima milleti ve evliyayı ni’meti uğrunda en derin tesirler ile çarpmaya hazır nezih ve pakize bir yürek taşımış olan bu büyük

adamı ben, bundan tam yirmi beş sene evvel, Üsküdar'ın Anadolu'ya doğru uzunanan تنها bir bucağında Karacaahmet'in siyah servileri ve Marmara'nın köpüklü dalgaları arasına sıkışmış harap ve asude bir tekyenin lahitleri karşısında rutubetli bir kütüphane odasında tanıdım. O zamana kadar benim de, Evliya Çelebi ve asarı hakkında bütün bildiklerim Bayezit'deki eski taş basmacıların tabettikleri yüz yüzelli sahifelik hurâfatnameye müstenid idi, o perişan sahifeleri kim bilir hangi zalim bundan belki yetmiş seksen sene evvel evliyanın ilk cildinde çok kere kerhen ve zamanında cari efkâra yem dökmek kabilinden olmak üzere zikrelediği Bizans ve Taberî menkûlat ve hurafatından hülâsa suretiyle iktibas etmiş ve adına "Müntehabat-ı Evliya Çelebi" demiş idi... Hatta her cildi beş yüzer sayfalık bir matbua-i muhallide teşkil edebilen on ciltlik Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin İkdam sahibi Ahmed Cevdet Bey tarafından tab'ına teşebbüs edildiği sırada bir çok selahiyatdar kalemlerin bu büyük eser hakkındaki tavsiye ve sitayişlerine rağmen o hurafatnamenin hatıra-i nuhûseti (İkdam)ın cesur ve mebrûr teşebbüsünü gereği gibi tehdit etmiş idi.

Bundan yirmi sene evvel Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin (İkdam) matbaası için tarafımdan istinsah edilmiş olması büsbütün tesadüfi değildir. Hocam ve pek muhterem hemşehrim Darü'l-fünûn müderrislerinden Kilisli Necip Asım bey, Cevdet beyin (İkdam)ını ilerletmek ve Mevzuatü'l-Ulum'un tab've neşrinden mütehasıl muvaffakiyeti ve teveccühü umumiye idame etmek ve milli tarihimizin esaslarını teşkil edecek asar ve vesaik-i cem ve tab'ettrebilmek için Evliya Çelebi Seyahatnamesi hakkında İkdam'da mühim bir bibliyografya makalesi neşretmiş idi. Ahmet Midhat Efendi merhum da işe karıştı; Necip Asım beyle aynı mevzua dair karşılıklı birkaç makale yazdılar. Bu makaleler Evliya Çelebi Seyahatnamesi hakkında halkın merak ve teveccühünü celbetti ve o teveccühün sevkıyla İkdam matbaası bu on cildi ceste ceste ve cilt başına birer mecidiyeye abone kaydetmek suretiyle tab'a karar verdi.

O zaman Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin yalnız bir nüshası malum idi; o da Üsküdar'da Selimiye'de harap bir tekyenin bahçesinde Mülkiye Nazır-ı esbaki Pertev Paşa merhumun kendi namına izafetle inşa ve milletine ihda eylediği küçük kütüphane idi. İkdam için eserin oradan istinsahını coğrafya meraklısı bir zabıt deruhte etmiş idi. Her ne sebepten ise, o zabitin bu istinsahı başa çıkaramayacağı anlaşılıymış... Necip Asım bey, benim talebesinden olduğum leyli-asker mektebinden mezun bulunacağım hafta başlarında kütüphaneye giderek Evliya Çelebi'yi istinsah etmeğimi teklif etti. Hemşehrilerimden ve Darü'l Muallimin talebesinden Kilisli Abdullah Nasuh Efendi (1) ile birlikte bu müşkil işi deruhte ettik ve 1312 senesinden itibaren her sene bir cildini istinsah ve teslim etmek üzere altı cildini altı senede yazıp yetiştirdik.

Tıbbiye-yi Askeriye idadisindeki tahsilimin üçüncü senesinden itibaren tababet tahsilimin son senesine kadar altı sene mütemadiyen bütün cumalarımı Üsküdar'ın son evleri ile yıkık mezarları arasındaki tozlu ve harap bir kütüphanenin rutubetleri içinde geçirdim... İkdam matbaasının bu zahmete mukabil verdiği ücret

ağıza alınamayacak ve hiçbir ihtiyaca tekabül edemeyecek kadar naçizdi. Beş yüz büyük sahife tutan her cilt için yazı defterleri teslim edildikte ceste ceste tesviye edilmek üzere yalnız altı lira veriliyordu... Hiç şüphe yok ki bu ücret bütün bir senenin bütün cumaları ile iki aylık tatil günlerini Üsküdar'dan Selimiye'ye gidip gelmek ve büyük bir isti'cal il on saat kadar çetrefil ve ince bir yazının satırları arasında göz nuru dökmek ve çetin bir meslek tahsilinin haftada bir gün boş bıraktığı, istirahat ve teneffüs zamanını feda etmek için cazibeli bir sevk ve sevk vesilesi olamazdı... Bir taraftan kimsesizlikle geçirilmiş güç bir tahsilin maddi ihtiyaçları, diğer taraftan yüksek azim ve himmetinin parlak müessirine meftun olduğum büyük Türkün, Evliya Çelebi'nin eserlerini matbu görmek ve bu eserden milli tarihimizin edeceği istifadeyi te'min hususundan naçiz bir müessir olmak emel ve hevesi bana altı yedi senelik bir ömrün bütün izin ve istirahat günlerimi izbeler içinde, akrepler ve çıyanlar arasında yaşattı ve bu suretle Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk altı büyük cildi ancak yedi sene zarfında istinsah edilebildi.

Bu istinsah işinin bütün güçlüklerini sayıp dökmek istemem, yalnız şuracıkta bu işte bize daima büyük bir kolaylık göstermiş olan ve Pertev Paşa Kütüphanesi'nin hafız-ı kütübi olup bu gün meftur ve perişan bir ihtiyarlık geçiren Hoca Tahsin Efendi'nin hizmetini minnet ve şükran ile یاد ederim.

Cuma günleri kendisinin de tatil ve istirahat günü olduğu halde sevgili hoca efendi, Evliya Çelebi'ye olan hürmet ve takdiri sâikasıyla her cuma evinden kalkarak bizimle kütüphaneye kadar gelir, istinsah edeceğimiz cildi kılıfından çıkarıp bize teslim ettikten sonra iç kütüphane kapısını kilitler; bizi dış tarafta mütalaa odasında yazdığımız sahifelerle başbaşa bırakır giderdi. Akşama doğru muayyen saatte yine kütüphaneye gelerek kitabı elimizden alıp yerine koyardı. Hiçbir ücret mukabilinde olmayarak, tamamiyle millet ve maarif menfaati uğrunda ihtiyar eylediği bu zahmetten dolayı o mutteki ve deryadil hocanın hatırasını daima hürmet ve tevkir ile یاد edeceğim.

Haftada ancak iki defter yazar ve bu iki defteri Üsküdar'dan İkdam matbaasına kadar taşıyarak idare memuru merhum Hacı Osman Efendi'ye verir ve mukabilinde alhelisap iki mecdiye alırdık. Bu iki mecdiye iki arkadaşın haftalık harçlıklarını teşkil ederdi.

Matbaada ara sıra eserin tashih provalarını da gördüğümüz olurdu. O zamanın sansür memurları, Evliya Çelebi'nin eserine büyük bir alaka ve teveccüh gösterdikleri halde dahi, saltanata ve hükümet idaresine ait bazı vakıaları hazf ve tayy eder, eserin bir çok satırlarını, kelimelerini tahrif ve tağyir eylerlerdi. Cevdet Bey, o zaman sansürün çıkardığı bu yazıları büyük bir tomar halinde ayrı bir dolap içinde muhafaza eder ve ileride münsip bir fırsat zuhur eder veya seyahatname serbest bir devirde yeniden tab'edilebilirse bunları çıkardıkları yerlere ilave etmek ümidinde olduğunu da söyler idi...

Devr-i Hamidi'nin tarihe karışmış vakayı üzerinde bile yürütmek istediği bu tahakküm ve tasallut çok şayan-ı nefret bir hareket idi; işte Evliya Çelebi

Seyahatnamesi'nin yeniden tab'ını istilzam eden mühim sebeplerden biri de budur... Çünkü o zaman Evliya'nın bizzat görtüp kaydeylediği vekayiden Sultan İbrahim ve Dördüncü Sultan Mehmet devirlerine ait olanların bütün mühim ve feci'kısımları sansürce tayı edilmiş ve eseri yalnız tamamıyetinden değil,kısmen en mühim faide ve cazibesinden bile mahrum halde çıkarmak mecburiyeti yüz göstermiş idi. Bu suretle harflerin, kelimelerin, ta'birlerin, teşbih ve temsillerin çok sıkı bir şüphe kontrolü altında ezilip budandığı bir zamanda Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin neşri cesurane fakat az çok tahrifkarane bir teşebbüs şeklini aldı ve Evliya'nın büyük eseri halka ancak güdük ve na-tamam bir halde takdim edilebildi.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ciltleri seneden seneye neşredildikçe halkın ve erbab-ı tetebbu'nun bu esere alâka ve teveccüthleri artıyor idi, hatta son ciltlerde Macaristan'dan bahsedilmiş olmasından dolayı Macar Akademisi eserin te'min-i neşri için tab'ına maddeten mükâfaat-ı naktiye i'tâsiyle, mânen eserdeki esâmî-i hâssa'yı ve provaları Vambery ve Karaçon gibi meşhur Macar müsteşriklerine tashih ettirmek sûretiyle yardım etti. Fakat tarihimizin bir çok karanlık noktalarını tenvîr eden muazzam bir eser-i tarihinin neşri Devr-i Hamidi'nin hain hafiyelerine menhûs bir fırsat-ı siayet verdi: Saraya jurnal jurnal üstüne veriliyor ve padişaha bu eserin muzır olduğu, devam-ı neşri caiz olmadığı fikri telkîn ediliyordu. Hâlbuki zaten sansür eserin en canlı noktalarını merhametsizce çıkarıyor, meselâ Evliya Çelebi'nin o zamanki İran sarayında kullanılan işkence âletlerine dair verdiği cidden şâyan-ı dikkat tafsilât ve izahât siliniyor ve eserin her kısmında buna benzeyen bir kısım malûmat kesilip budanıyor ve kitap çok perişan bir hâle getiriliyor idi. Hatta bir aralık Cevdet Bey kitabın neşrinden ferâgati bile düşündü. Fakat bu ferâgatin de suî telâkkî edileceğinden korktu ve tab'keyfiyeti eksik ve güdük devam eyledi...

Nihayet, âkıbet-i menhûse yüz gösterdi; günün birinde zabıta İkdâm matbaasını basmış ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi nüshalarının mevcudu ve bütün basılmış formlarını saraya naklettirmiş ve eserin devam-ı tab'ını da meneylemiş idi... Bir aralık Cevdet Bey, eseri kurtarmak için uğraştı; sonra onun da tazminat i'tasıyle iskât edildiği işitildi.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin tab'ı menedildiği sırada ben tıp tahsilimi bitirmiş idim. Eser menedilmemiş olsa bile mesleğimin sıkı mecburiyetleri o şerait dahilinde istinsahın devamına mâni olacak idi. Fakat o günden beri tam on sekiz senedir, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin nâ-tamam tab'ının acısını, tasasını çeken ve bu kadar mühim bir eserin tab'edilememesine hayıflanır dururum.

İşte bütün bu mülâhazat beni fazıl hemşehrim Muallim Kilisli Rif'at Efendi ile tamamen hemfikir olmaya sevk ediyor: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin bütün ciltleriyle yeni baştan istinsah edilmesi: muktedir'i vakıf zevat tarafından, esere bir çok haşiyeler, ilâveler, hatta haritalar ve esami fihristleri ilâvesi sûretiyle ve neşrolunması, millî tarihimize ve maarifimize hizmet namına, elzemdir...

Büyük milletimizin mütevâli-i tezebzüb ve haşmet günlerini ibretle görüp kaydetmiş ve geniş zekâsı nüfûz-u tavsifini ve vekayin en ince en derin noktalarına kadar götürmüş, çok kıymetli, muktedir ve samimi bir seyyah ve müverrihin zamanının ve o zamanki memâlik ve teşkilât-ı Osmanîye'nin âyinesi hükmünde olan on ciltlik eseri kütüphane köşelerinde haşerât ve muziyata yiyecek olmamalı... Bu eserin nâ-tamam bir surette bile neşrinden sonra millî tarihimizi yazanların ve millî tettebbuat icra edenlerin o güzide sahifelerden ne kadar istifade eyledikleri tarihimize ait son neşriyatın zirinde görülen kayıtlardan anlaşılıyor. Eserin henüz neşredilmeyen dört cildinden ise sırasıyla yedinci cilt Nemse, Kırım, Dağıstan, Çerkezistan, Deşt-i Kıpçak ve Ardahan'dan sekizinci cilt Girit'ten, Selânik ve Rumeli ahvalinden, dokuzuncu cilt çok sık satırlı yüzlerce sahifeden müteşekkil olarak İstanbul'dan Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevver'e gidip gelinceye kadar güzergâhta tesadüf olunan mahallerin ahvalinden, onuncu cilt ise kâmilen Mısır ve Tevabif ile Sudan ahalisinden bahseder ve bu son cilt çok büyük ve muhaccemdir.

Bu suretle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin on cildi takriben beş altı büyük matbu sahifelik bir külliyyat teşkil edecektir..Dokuzuncu ve onuncu asr-ı hicrîdeki Osmanlı İmparatorluğu tarih ve coğrafyasının adeta mufassal bir ansiklopedisini vücûda getiren bu eser hakkında ecnebiler ve müsteşfikler bile alâka gösterirken, bizim aldırnamazlık ve unutkanlık göstermemiz çok elim bir kadir nâ-şinaslıktır.

Bir bibliyografi mülâhazası olarak bu bahse şunu da ilâve etmeliyim ki Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin İstanbul kütüphanelerinde bir değil, iki takımı var (2). Bu iki takım dahi İstanbul'da Galatasaray'ında aynı zamanda ve 1155 tarihinde yazılmıştır (3). Bu iki takım birbirine pek çok benzemektedir. Takımlardan biri demin dediğim gibi Üsküdar'da Selimiye'de harap bir tekke derûnunda Pertev Paşa Kütüphanesi'nde, diğeri ise Bab-ı âlînin Hariciye Nezareti kapısı karşısında kâin Hacı Beşir Ağa Medresesi'nin derûnundaki Kütüphanededir. Ne kadar yazık ki her iki takımın da yazıları bozukçadır ve birçok yerlerde serlevhalar konulduğu hâlde o serlevhaya ait tafsilât yazılmamış ve sahifeler boş bırakılmıştır... Bu boşluklara bakılınca her iki nüshanın da ya Evliya Çelebi metrukâtından olan müsvedde evrakından istinsah edildiğine veya Evliya merhumun serlevhaların zirlerini dolduracak malûmata teallük eden notlarını gaip eylediğine hükmetmek icabediyor.

Evkâf-ı Hümâyun ve Maarif Nezaret-i Celilelerinde memleketin en asil ve en fâzil bir ailesini çok fâzil ve kâr ü kıymet bilir bir necî-i necbî iş başında bulunduğu bir sırada yine Türklerin çok asil bir şahsiyeti olup Kanuni Sultan Süleyman'dan Dördüncü Sultan Murad'a kadar birçok padişaha kuyumcubaşılık etmiş muhterem Sanatkâr derviş efendinin bin ihtimam ile yetiştirdiği mahdum-u edibi sevgili Evliyâ-yı bî-riyâ'nın "seyahat ya Resulallah" sayha-i cihan nurdanesiyle atıldığı büyük ve pek müstesna sergüzeşt bütün tafsilâtıyla müsahhah,

münahkâh ve tamam bir sîma ile millete ihda ve takdim edilebilirse, hepimiz için ne mutlu!...

Şişli-10 Teşrinsâni 1337

Emin Çelebi oğullarından

Doktor Kilisli Rıfat

Notlar :

1. Erenköy Numûne Mektebi müdürü Hoca Abdullah Nasuh Efendi.
2. Bu makalenin provaları tashîh edildiği sırada Fazıl ve müdakkik hemşerim Muallim Kilisli Rıfat Efendi, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi nüshalarından bazılarının İstanbul'da diğer iki kütüphanede daha mevcut olduğunu lütfen haber verdiler; diyorlar ki: Topkapı Sarayı Hümayûnunda Revan Odasındaki kütüphanede bulunan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi takımı dört ciltten ibarettir. (Altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu). Fakat bu takım diğer iki tamam takımdan daha çok mükemmeldir. Bir de Hamidiye Kütüphanesinde yalnız onuncu cildi vardır. Şu hâlde Seyahatnâme'nin 7., 8., 9., 10., ciltlerinden İstanbul Kütüphanelerinde üçer nüsha mevcuttur.
3. Her iki tamam takımda da 10. cildin nihayetinde "temm't kitâbe fi-şehri Rebiü'l-âhir senete hamse hamsın ve miete ve elf bî-hâfizü'l-Kur'an Ahmed Saray-ı Galata" ibaresi yazılıdır.

No.15,

s.36-38

Sonuç olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 7. ve 8. ciltlerinin de 1928'de Kilisli Muallim Rıfat tarafından basılmak üzere istinsah edildiğini de ilave etmeyi bir görev addettiğimizi belirtmek isteriz.